

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΞΟ(Σ) ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ: Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

1. Ένταξη στο χώρο

Η Αξό(ς) βρίσκεται στο κέντρο περίπου του κεντρικού υψιπέδου της Καππαδοκίας¹, του Μπουντάκ οβά (Budak ona)². Εντοπίζεται στο χαμηλότερο σημείο αυτής της επίπεδης και άνυδρης, με μικρούς λόφους, πεδιάδας, σε υψόμετρο περίπου 1.100 μέτρων³. Έτσι, γύρω από το χωριό απλώνεται ένας εκτεταμένος κάμπος. Το πλησιέστερο βουνό είναι το Γκιολλού νταγ (Göllü dağ) που βρίσκεται δυτικά της Αξού και έχει υψόμετρο 2.143 μέτρα. Πίσω από αυτό, στα νοτιοδυτικά, διακρίνεται η οροσειρά Μελεντίζ νταγλαρί (Melendiz Dağları) και ο κώνος του ηφαιστειογενούς όρους Χασάν νταγ (Hasan Dağ) με υψόμετρο

1. Η Καππαδοκία βρίσκεται στο σημείο όπου η Κεντρική Μικρά Ασία συνδέεται με τη Μεσοποταμία και τη Μέση Ανατολή. Γενικά για την Καππαδοκία κατά τα αρχαία και βυζαντινά χρόνια, βλ. Νότα Παντελεάκη, «Η φυσιογνωμία και η ιστορία της Καππαδοκίας από την αρχαιότητα μέχρι το τέλος των βυζαντινών χρόνων», *Καππαδοκία, Περιήγηση στη χριστιανική Ανατολή*, Αθήνα 1991, σ. 8. Για την τύχη των ελληνικών πληθυσμών της Καππαδοκίας μετά την κατάκτησή της από τους Σελτζούκους, βλ. τη σημαντική εργασία του Speros Jr. Vryonijs, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελλητισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11ος έως 15ος αιώνας)*, ελλην. μετάφρ. Κάτιας Γαλαταριώτου, Αθήνα 2000, σ. 105-244 (τιτλ. πρωτ. *The Decline of Medieval Hellenism and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Μπέροκλεϋ, Λος Άντζελες, Λονδίνο 1971). Πρβλ. και Άννας Μπαλλιάν, «Η Καππαδοκία μετά την κατάκτηση των Σελτζούκων και οι χριστιανικές κοινότητες από το 16ο έως το 18ο αιώνα», *Καππαδοκία. Περιήγηση στη χριστιανική Ανατολή*, Αθήνα 1991, σ. 30-31.

2. Το υψόμετρο του Μπουντάκ οβά κυμαίνεται από 1.100-1.500 μέτρα, βλ. Σίας Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι. – 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος*, Αθήνα 2019, σ. 169.

3. Βλ. Μέλωπος Λογοθέτη-Μεθλιέ, «Οι ελληνικές κοινότητες στη σύγχρονη Καππαδοκία», *Δ.Κ.Μ.Σ.*, 1 (1977), σ. 41 και 54-55.

2.963 και 3.253 μέτρα, αντίστοιχα⁴. Το οροπέδιο του Μπουντάκ οβά περιβάλλουν βόρεια τα όρη Αρντάς νταγ (Erdaş dağ) και Φοντούλ νταγ (Hodul dağ) με υψόμετρο 1.966 και 1.937 μέτρα, αντίστοιχα. Νότια βρίσκεται το Κίρκπουναρ-Ούτσκκαπουλαρ Νταγ (Kirkpunar-Outskarular Dağ) με ύψος 2.689 μέτρα. Ανατολικά το οροπέδιο οριοθετείται από τα όρη του Αντίταυρου, ενώ βορειοανατολικά δεσπόζει το ηφαίστειο του Αργαίου που το ύψος του φτάνει τα 3.916 μέτρα⁵. Λόγω του γεωγραφικού ανάγλυφου της περιοχής οι χειμώνες στην Αξό είναι δριμύεις με πολλά χιόνια, ενώ τα καλοκαίρια η θερμοκρασία φθάνει ως και τους 40° C.

Σε σχέση με τα αστικά κέντρα της περιοχής η Αξός βρίσκεται 28 χλμ. βόρεια-βορειοδυτικά της Νίγδης (Νίγντε)⁶, 44 χλμ. νότια της Νεάπολης (Νέβσεχιρ) και 88 χλμ. νοτιοδυτικά της Καισάρειας (Κάισερ)⁷. Ανατολικά και σε μικρή απόσταση από το χωριό διέρχεται ο δρόμος Νεάπολης – Μαλακοπής (Μαλακόπια) – Νίγδης, στο ύψος του χωριού Λίμινα (Γκολτζύκ), από το οποίο η Αξό(ς) απέχει εξήμισι χιλιόμετρα⁸. Ως το 1924 εκτός από τα πολλά τουρκικά

4. Για λεπτομερή γεωγραφικά στοιχεία και τοπωνύμια, βλ. μαρτυρία Δημητρίου Μισαηλίδη (Γεννήθηκε το 1898 στην Αξό της Καππαδοκίας. Αγωγιότης. Στην Ελλάδα κάτοικος Καισαριανής όπου είχε ψιλκατζίδικο): Α.Κ.Μ.Σ., Αρχαία Καππαδοκίας / Περιφέρεια Νίγδης, Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Ε': Γεωγραφικά στοιχεία. Θέση του οικισμού / 17-4-1959.

5. Για τα γεωγραφικά όρια της Καππαδοκίας εκτεταμένες αναφορές υπάρχουν σε παλαιότερες εργασίες. βλ. ενδεικτικά, Ν. Σ. Ρίζου, *Καππαδοκικά. Ήτοι δοκίμιον ιστορικής περιγραφής της αρχαίας Καππαδοκίας, και ιδίως των επαρχιών Καισαρείας και Ικονίου*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 14, όπου αναφέρονται τα σύνορα της αρχαίας Καππαδοκίας κατά το Στράβωνα. Πρβλ. και Παύλου Κ. Καρολίδη, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1874, τ. 1, σ. 2-3. Επίσης, βλ. Βασιλείου Α. Μυστακίδη, «Καππαδοκικά. Περιγραφή γεωγραφική, στατιστική, εκπαιδευτική, εμπορική, εκκλησιαστική της Μητροπόλεως Καισαρείας», *Παρνασσός*, 15 (1892), σ. 370 (Δακτυλογραφημένο ανάτυπο του Κ.Μ.Σ.). Για τα γεωγραφικά όρια της Καππαδοκίας κατά το 19ο-20ό αιώνα η λεπτομερέστερη εργασία είναι της Μερλιέ, «Οι ελληνικές», σ. 30-34. Πρβλ. και Παντελεάκη, «Η φυσιογνωμία», σ. 8-9. Βλ. και Χάρτη 1. Ειδικότερα, για τα βουνά κοντά στην Αξό, βλ. Γεωργίου Π. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό Καππαδοκίας*, Αθήνα 1990, τ. 1, σ. 7. Πρβλ. και Θανάση Π. Κωστάκη, *Το Μισί της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1977, σ. 6.

6. Στο εξής κάθε οικισμός θα αναφέρεται με τον τύπο που χρησιμοποιούν οι περισσότεροι πληροφορητές, βλ. Πίνακα 1.

7. Βλ. την εισαγωγή του Νεοκλή Σαρρή, «Μνημόνιο στο ανέκδοτο έργο του Γ. Π. Μαυροχαλυβίδη, “Η Αξό Καππαδοκίας”», στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τ. 1, σελ. LXI. Πρβλ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σ. 170-171.

8. Στις αρχές του 19ου αιώνα ο κεντρικός δρόμος Νεάπολης – Νίγδης περνούσε από την Αξό· βλ. Κυρίλλου, Οικουμενικού Πατριάρχη, *Ιστορική περιγραφή του εν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος της μεγάλης αρχισατραπείας Ικονίου*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο 1815, Φωτοτυπία από το πρωτότυπο στο Κ.Μ.Σ., σ. 20. Τόσο ο παλιός όσο και ο

χωριά που την περιέβαλλαν (Χάρτης 4 και Πίνακας 2)⁹, στην ευρύτερη περιοχή υπήρχαν και πολλά χωριά με ελληνικούς πληθυσμούς (Χάρτης 1 και Πίνακας 1)¹⁰, καθώς στο Μπουντάκ οβά εντοπίζεται η μεγαλύτερη συσσώρευση ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, πριν την ανταλλαγή¹¹. Από αυτά γειτονικά της Αξού ήταν στα βόρεια η Τροχός (Τρεχός ή Τιρχάν) σε απόσταση μόλις ενάμισι χιλιομέτρων, ανατολικά η Λίμνα και νοτιοανατολικά το Μιστί στα 14 χιλιόμετρα¹² (Χάρτες 1, 2 και 4).

1.1. Ονομασία – Ιστορικά στοιχεία – Πληθυσμός

Οι ίδιοι οι κάτοικοί του και οι γύρω χριστιανοί ονόμαζαν το χωριό Ναξό, Νάξο και, σπανιότερα, Αξό και τους κατοίκους Ναξενούς ή Αξενούς¹³. Οι

νέος δρόμος Νεάπολης – Νίγδης ήταν καρόδρομοι· βλ. Μερλιέ, *ό.π.*, σ. 53. Η σιδηροδρομική γραμμή που ενώνει σήμερα την Καισάρεια με τη Νίγδη και περνά δυτικά της Αξού δεν είχε κατασκευαστεί ακόμα το 1924, βλ. της ίδιας, *ό.π.*, σ. 46.

9. Νοτιοδυτικά βρίσκονταν τα Τριβούνια (Dirvin) σε απόσταση 3 χλμ., το Αντραβασό (Haciabdullah) στα 7 χλμ., το Μουρταντό (Murtaza) στα 11 χλμ. και τα Τζίναρα (Çinarlı) στα 12 χλμ.· βόρεια το Αλάι (Alay) στα 3,5 χλμ., το Κιλέτερε (Kiletere) στα 11 χλμ. και το Ακτζέ Χισάρ (Ağcaşar) στα 12 χλμ.· βορειοδυτικά το Μπάγλαμα (Bağlama) στα 5 χλμ. και το Κομϋρτζήγες (Kömürçü) στα 14 χλμ.· βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 62-64. Και σήμερα τα περισσότερα από τα χωριά αυτά διατηρούν τα ίδια ονόματα, βλ. Χάρτη 2.

10. Βόρεια της Αξού συναντούσε κανείς τα Φλογητά (Φλοϊτά) σε απόσταση 16 χλμ., τη Μαλακοπή στα 17 χλμ., τα Σύλλατα (Σύλατα ή Ζήλε) στα 25 χλμ., τη Δήλα στα 22 χλμ., την Ανακού (Ενεγί) στα 27 χλμ. Νότια, στο δρόμο για τη Νίγδη ήταν η Σεμέντρα (Σεμέντερε), το Ούλαγατς, το Ανταβάλ, το Γούρδονος, το Αραβανί, η Τελμησσός. Για τις αποστάσεις χωριών και κομποπόλεων από την Αξό, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 62-64.

11. Γενικά στην Καππαδοκία και, κυρίως, γύρω από τα αστικά κέντρα της Καισάρειας, του Προκοπίου (Ουργιούπ), της Νεάπολης, του Ακσεράι (Ακσεράι) και της Νίγδης εντοπιζόταν η μεγαλύτερη συγκέντρωση οικισμών με ελληνικούς πληθυσμούς στη μικρασιατική ενδοχώρα, βλ. Μερλιέ, *ό.π.*, σ. 43. Πρβλ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σ. 169. Σύμφωνα με την κατάταξη των οικισμών κατά περιφέρειες της Μερλιέ η Αξός εντάσσεται στην περιφέρεια Νίγδης, βλ. Μερλιέ, «Οι ελληνικές», σ. 58-61.

12. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 62.

13. Η πλειοψηφία των πληροφορητών, ιδίως οι μεγαλύτεροι, την αποκαλούν Νάξο ή Ναξό, βλ. μαρτυρία Προδρόμου Σαββαΐδη, *ΙΑΠΕ Δήμιον Καλαμαριάς* (ΜΑ 161) / 16-8-1996. (Γεννήθηκε το 1912 στην Αξό της Καππαδοκίας και εγκαταστάθηκε στη Μουσθένη Καβάλας. Ήταν γεωργός). Πρβλ. μαρτυρία Ιορδάνη Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α 1 / 9-10-2003. (Γεννήθηκε το 1909 στην Αξό Καππαδοκίας. Εγκαταστάθηκε στην Αξό Γιαννιτσών. Συμμετείχε σε εκδρομή στην Αξό της Καππαδοκίας το 1970. Παντρεμένος με Αξενή. Κάτοικος Γιαννιτσών. Γεωργός). Βλ. και μαρτυρία Ιορδάνη Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 8 / 1-4-2005. (Γεννήθηκε το 1933 στην Αξό Γιαννιτσών, στην οποία και κατοικεί, από γονείς Αξενούς. Διετέλεσε πρόεδρος στο χωριό από το 1958, ξαναβγήκε το 1964 και το 1974. Στη διάρκεια της δικτατορίας είχε αποπεμφθεί από τη θέση του. Γεωργός).

Τούρκοι το αποκαλούσαν Χασά-κιοϊ, ονομασία που διατηρεί και σήμερα (Χάρτες 1 και 2)¹⁴. Στις αρχές του 19ου αιώνα το χωριό αναφέρεται από τον Πατριάρχη Κύριλλο ως αμιγώς χριστιανικό με το τουρκικό όνομα Χασάκιοϊ και το ελληνικό Αξώ¹⁵. Με αυτά τα ονόματα αναφέρεται το χωριό και από τους υπόλοιπους μελετητές¹⁶. Το τουρκικό όνομα πρέπει αρχικά να ήταν Χασ-κιοϊ, δηλαδή χωριό αμιγές, αγνό, χωρίς ξένα στοιχεία και με το πέρασμα του χρόνου να εξελίχθηκε σε «Χασσά» από «Χας»¹⁷. Η επικράτηση του τοπωνυμίου Νάξος έδωσε το έναυσμα να υποστηριχθεί ότι οι κάτοικοι του χωριού είναι μακρινοί απόγονοι μεταναστών από το ομώνυμο νησί¹⁸. Η άποψη αυτή φαίνεται ότι ήταν διαδεδομένη ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού, γιατί την ανέφεραν πολλοί πληροφορητές.

14. Σημ: Ο σύγχρονος χάρτης το αναφέρει ως Χασάνκιοϊ. Ωστόσο, η επιγραφή στην είσοδο του χωριού γράφει Χασάκιοϊ, αυτοψία της γράφουσας.

15. Ο Κύριλλος, *Ιστορική*, σ. 20, αναφέρει ότι το όνομα προέρχεται από τη λέξη άξων.

16. Από τους υπόλοιπους μελετητές ο Ρίζος την αναφέρει ως Αξό και τουρκικά Χασάκιοϊ, βλ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, σ. 98-99. Ο Καρολίδης και ο Μυστακίδης την αποκαλούν Αξό, βλ. Παύλου Κ. Καρολίδη, *Γλωσσάριον συγκριτικόν ελληνοκαππαδοκικών λέξεων, ήτοι η εν Καππαδοκία λαλουμένη ελληνική διάλεκτος και τα εν αυτή σωζόμενα ίχνη της αρχαίας καππαδοκικής γλώσσης*, Σμύρνη 1885, σ. 31, και Μυστακίδη, «Καππαδοκικά», σ. 458. Ο Λεβίδης Αξώ και Χασά-κιοϊ, βλ. Αναστασίου Μ. Λεβίδη, *Αι εν μονολιθίοις μοναί της καππαδοκίας και Ανκαονίας*, Κωνσταντινούπολη 1899, σ. 171· ο Φαρασόπουλος και ο Σαραντίδης Αξό, Ναξό και τουρκικά Χασάκιοϊ, βλ. Συμεών Σ. Φαρασοπούλου, *Τα Σύλλατα. Μελέτη του νομού Ικονίου υπό γεωγραφικήν, φιλολογικήν και εθνολογικήν έποψιν*, Αθήνα 1895, σ. 77, και Αρχειλάου Ι. Σαραντίδη, *Η Σινασός. Ήτοι θέσις, ιστορία, ηθική και διανοητική κατάστασις, ήθη, έθιμα και γλώσσα της εν Καππαδοκία κομποπόλεως Σινασού, εν επιμέτρω δε και σύντομος περιγραφή των εν ταις επαρχίαις Καισαρείας και Ικονίου ελληνικών κοινοτήτων, ως και των εν αυταις σωζομένων ελληνικών διαλέκτων εν σχέσει προς την εν Σινασώ λαλουμένην*, Αθήνα 1899, σ. 135. Το περιοδικό «Ξενοφάνης» και ο Κοντογιάννης την αναφέρουν ως Νάξο, βλ. «Πίνακα στατιστικής της θρησκευτικής και εκπαιδευτικής καταστάσεως των ομογενών εν Μικρά Ασία κοινοτήτων, Στατιστικός πίνακας επαρχίας Ικονίου», *Ξενοφάνης*, 3 (1905-1906), σ. 46 και Παντ. Μ. Κοντογιάννη, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1921, Ανατύπωση 1995, σ. 152.

17. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 341-342.

18. Τη θέση αυτή στηρίζουν πολλοί μελετητές της εποχής, επηρεασμένοι προφανώς και από ευσεβείς πατριωτικούς πόθους· βλ. Σαραντίδη, *Η Σινασός*, σ. 138, όπου αναφέρει ότι «οι κάτοικοι της Βαγδαονίας (Μπουτάκ οβά), αν κρίνουμε από τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, τους ελκμοειδείς χορούς και τη γλώσσα, έλκουν την καταγωγή από μετανάστες από την Ελλάδα. Αλλά και τα ονόματα κομών δε φαίνονται ξένα στον ελληνισμό· Δήλα (Δήλος), Ναξός (Νάξος), Λήμνα (Λήμιμος), Άνδρουλος (Άνδρος) κλπ». Πρβλ. Δ. Μακρόα, «Η Μαλακοπή», *Ξενοφάνης*, 4 (1906-1907), σ. 410, όπου υποστηρίζει ότι όλα τα χωριά της περιοχής συνοικίστηκαν από άντρες του βυζαντινού στρατού κατά τον 8ο-10ο αιώνα, γι' αυτό και έχουν τα ελληνικά ονόματα, Δήλος, Λήμιμος, Νάξος κ.λ.π.

«Κοίταξε[...] Υπάρχει και Αξό, το νησί Ναξό. Εμείς λέμε ότι είμαστε από το νησί. Έτσι άκουγα. Γιατί το χωριό μας τόχαμε Νάξος. Κι ύστερα αυτός ο Μαυροχαλυβίδης είπε να το γυρίσει και τόβαλε Αξός. Έτσι λέγανε οι παππούδες»¹⁹.

«Τα τραγούδια, ο χορός με τα κουτάλια, όλα από εκεί (το νησί Νάξο) ξεκινάνε και είναι καθαρά από τα νησιά[...] Στην Κατοχή είχαμε στα Γιαννισιά δήμαρχο Τρεχιώτη, από τους υπόλοιπους χωριανούς μας. Ο νομάρχης μας, ο Δεμενόπουλος, που ήταν από το νησί της Νάξου, ήρθε και λέει στο δήμαρχο: «άντε πάμε στο κοινό μας χωριό». Και ήρθαν εδώ, στην Αξό (Γιαννισίων)»²⁰.

Όστόσο, το πιθανότερο είναι ότι η χρήση του όρου Νάξος ή Ναξός οφειλόταν στο γλωσσικό ιδίωμα του τόπου· σύμφωνα με αυτό το άρθρο τοποθετούνταν μπροστά από το ουσιαστικό σε αιτιατική και όχι σε ονομαστική πτώση· πρόφεραν, δηλαδή, «την Αξό», (τ'ν Αξό) και όχι «η Αξός»²¹. Επίσης, και η ειδικασία ότι πρόκειται για τοπωνύμιο που προέρχεται από την Κρήτη κρίνεται ως επισφαλής, καθώς δεν υπάρχουν ιστορικά τεκμήρια για να την επιβεβαιώσουν²².

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της Αξού είναι το γλωσσικό της ιδίωμα, καθώς αποτελεί έναν από τους 27 οικισμούς της Καππαδοκίας που οι κάτοικοί τους χρησιμοποιούσαν, έστω παραφθαρμένη, την ελληνική γλώσσα²³. Η «ανακάλυψη» αυτών των οικισμών²⁴ έγινε στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν η

19. Βλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσμίδη, ΠΑΑΚ Α 1.

20. Βλ. μαρτυρία Ι. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 8.

21. Βλ. Γ. Μαυροχαλυβίδη και Ι. Ι. Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αξού*, Αθήνα 1960, σ. 17. Πρβλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 341-342.

22. Αναλυτική παρουσίαση των ελιχειρημάτων για την κρητική καταγωγή του τοπωνυμίου, βλ. στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 343-344. Πρβλ. μαρτυρία Προδρόμου Αρνάκη (γενν. 1916), *ΛΙΠΕ Δήμιον Καλαμαριάς* (ΜΑ 176) / 23-10-1997. Μάλλον το άκουσε από το Μαυροχαλυβίδη που ήταν δάσκαλός του. (Ο πληροφορητής γεννήθηκε το 1916 στην Αξό της Καππαδοκίας. Εγκαταστάθηκε αρχικά στην Αξό Γιαννισίων και, στη συνέχεια, στη Θεσσαλονίκη. Παντρεμένος με Αξενή. Αρχικά γεωργός και κατόπιν αυτοκινητιστής). Βλ. και μαρτυρία Κυριάκου Κόρσαββα, ΠΑΑΚ Α 6 / 18-3-2004. (Γεννήθηκε στο Τεφέλι Μονοφασιού Ηρακλείου Κρήτης από πατέρα Αξενό και μητέρα Κρητικιά το 1960. Δικηγόρος. Κάτοικος Θεσσαλονίκης). Ο πληροφορητής πιστεύει ότι η μινωική Αξός της Κρήτης είναι η γενέτειρα των Αξενών οι οποίοι μετανάστευσαν από εκεί κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας και εγκαταστάθηκαν στην Καππαδοκία. Αναφέρει ότι πολλά τοπωνύμια, π.χ. τα Μάταλα, είναι κοινά σε Κρήτη και Καππαδοκία.

23. Για το γλωσσικό ιδίωμα της Αξού, βλ. Μαυροχαλυβίδη – Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό*, σ. 1-92. Πρβλ. και R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor. A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Farasa, with Grammar, Texts, Translations and Glossary*, Καίμπριτζ 1916, σ. 22-23.

24. Η ανακάλυψη στην Καππαδοκία αμυγώς ελληνικών κοινοτήτων που χρησιμοποιούσαν παραφθαρμένα ελληνικά προκάλεσε πληθώρα εκδόσεων ιστορικοαρχαιολογικών, γεωγρα-

πνευματική και η πολιτική ηγεσία του ελληνισμού²⁵ επέδειξε ενδιαφέρον για τις χριστιανικές κοινότητες της Καππαδοκίας²⁶. Ως τότε οι οικισμοί αυτοί συμπεριλαμβάνονταν στις τουρκόφωνες χριστιανικές κοινότητες, την παρουσία των οποίων καταγράφουν οι περιηγητές ήδη από το 16ο αιώνα²⁷.

Για την ίδρυση του χωριού και για τις συνθήκες ζωής εκεί κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δε στάθηκε εφικτό να βρεθούν συγκεκριμένες πληροφορίες. Οι κάτοικοι του θεωρούν ότι πρόκειται για πολύ παλιό οικισμό που η ύπαρξη του ανάγεται τουλάχιστον στα βυζαντινά χρόνια. Ο Λεβίδης την αποκαλεί «αρχαιότατη κώμη» και στηρίζει τη θέση αυτή στην ύπαρξη του μοναστηριού της Αγίας Μακρίνας και άλλων πέντε εκκλησιών βυζαντινής εποχής²⁸. Ασαφείς,

φικών, γλωσσολογικών και λαογραφικών μελετών για να αποδειχθεί η ελληνικότητά τους, βλ., κυρίως, Καρολίδη, *Καππαδοκικά* του ίδιου, *Τα Κόμματα και τα ερείπια αυτών, ήτοι μονογραφία αρχαιολογική και τοπογραφική περί Κομάνων*, Αθήνα 1882· του ίδιου, *Γλωσσάριον* του ίδιου, *Σημειώσεις τινές περί της μικρασιατικής αρίας ομοφυλίας*, Αθήνα 1886. Επίσης, ο Καρολίδης συνέλεξε και τραγούδια που δημοσιεύτηκαν από τον Paul de Legarde το 1886, βλ. Ηλία Αναγνωστάκη – Ευαγγελίας Μπαλά, *Η Καππαδοκία των «ζώντων μνημείων». Η ανακάλυψη «της πρώτης πατρίδος της ελληνικής φυλής» (19ος αι.)*, Αθήνα 1990, σ. 41-43, όπου και συστηματική παρουσίαση των μελετών, σ. 28-45. Πρβλ. και Ντυονίς, *Η παρακμή*, σ. 404.

25. Στόχοι ήταν η ανάδειξη της ιστορίας, η διατήρηση της γλώσσας και η ενίσχυση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, βλ. Αναγνωστάκη – Μπαλά, *ό.π.*, σ. 21-23.

26. Βλ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, σ. 99. Συνολικά στην Καππαδοκία εντοπίστηκαν 81 οικισμοί, 25 αμιγώς ελληνικοί και 56 μικτοί με Έλληνες και Τούρκους κατοίκους. Από τους αμιγώς ελληνικούς οικισμούς οι 32 ήταν ελληνόφωνοι και οι 49 τουρκόφωνοι. Αναλυτική παρουσίαση των στοιχείων, βλ. Κ.Μ.Σ., *Ο τελευταίος ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Το έργο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1930-1973*, Αθήνα 1974, σ. 162-165.

27. Βλ. Ντυονίς, *ό.π.*, σ. 400-403. Πρβλ. και Μπαλλιάν, «Η Καππαδοκία», σ. 32. Ειδικότερα για τους χριστιανικούς πληθυσμούς των πόλεων το 16ο αιώνα, βλ. Ronald. C. Jennings, «The Population, Society, and Economy of the Region of Erziyes Dağı in the Sixteen Century», *Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, επιμ. Jean-Louis Bacqué-Grammon et Paul Dumont, Λουβαίν 1983, σ. 180-187. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις Ελληνοφώνων Χριστιανών θεωρούνταν ότι μιλούσαν τα ελληνικά της εκκλησίας, βλ. Αναγνωστάκη – Μπαλά, *ό.π.*, σ. 16. Για την τουρκοφωνία των κατοίκων της Καππαδοκίας, βλ. Εμμανουήλ Ι. Τσαλίκογλου, «Πότε και πώς ετουρκοφώνησαν η Καππαδοκία», *Ανάτυπο από τα Μικρασιατικά Χρονικά*, 14 (1970), σ. 26-27.

28. Βλ. Λεβίδη, *Αι εν μονολιθίοις*, σ. 171-172. Η πληροφορία του Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 342, ότι επρόκειτο για αρχαίο ειδωλολατρικό ναό δεν είναι δυνατό να διασταυρωθεί. Η άποψη του Ch. Texier, *Γεωγραφική, ιστορική και αρχαιολογική περιγραφή των πόλεων και των επαρχιών της Μικράς Ασίας, συγγραφείσα μεν γαλλισί υπό του ακαδημαϊκού Καρόλου Τεξιέ, μεταφρασθείσα δε και πολλὰς σημειώσεσιν επανηξηθείσα υπό Πέτρου Γερακάρη ιερρέως και εκδοθείσα προς όφελος του ιερού εν Σμύρνη Γραικικού Νοσοκομείου*, Σμύρνη 1873, σ. 560, (τιτλ. πρωτ. *Asie Mineure, description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la chersonnese d'Asie*, Παρίσι 1862), που αντιγράφει ο Λεβίδης, *ό.π.*, σ. 172, ότι οι κάτοικοι του προαστίου Χασ-κιοί της Κωνσταντινούπολης ήταν μέτοικοι από την Αξό

επίσης, είναι οι πληροφορίες για την κατάσταση του οικισμού ως το 18ο αιώνα. Αρκετοί, ιδίως μεγαλύτερης ηλικίας πληροφορητές, αναφέρουν ότι, για κάποιο χρονικό διάστημα, που το προσδιορίζουν περίπου στα μέσα του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα, πρέπει να κατοίκησαν Τούρκοι στο χωριό²⁹. Μια άλλη ομάδα πληροφορητών υποστηρίζει ότι το χωριό είχε εκτουρκιστεί και, στη συνέχεια, επανοικιστεί από Έλληνες κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας³⁰. Σε αυτούς συγκαταλέγονται και όσοι υποστηρίζουν την προέλευση των Αξενών από τη Νάξο ή την Κρήτη³¹. Πάντως οι πληροφορητές συμφωνούν ότι ως τα μέσα του 19ου αιώνα η ζωή ήταν πολύ δύσκολη, οι επιδρομές συχνές³² και γι' αυτό οι πρόγονοί τους ζούσαν ή κατέφευγαν συχνά στα υπόγεια καταφύγια, τα κερέρια ή κελλέρια, κατά το αξενίτικο ιδίωμα³³. Στην άποψη αυτή συνηγορούν και τα διάσπαρτα

επί Κωνσταντίνου Κοπρωνίου (748), δεν ευσταθεί. Για την αμφισβήτηση της άποψης αυτής, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 346-347.

29. Βλ. μαρτυρία Ανέστη Χατζήμπαλη (Γεννήθηκε το 1863 στην Αξό Καππαδοκίας και ήταν εγκατεστημένος στο Ικόνιο· έμπορος. Στην Ελλάδα, κάτοικος Πειραιά), στον Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 351. Ο Χατζήμπαλης αναφέρει ότι οι Τούρκοι είχαν καταλάβει με τη βία σπίτια στο χωριό, ενώ υπήρχαν και Αξενοί εξωμότες. Πρβλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1: «Τούρκους δεν είχαμε. Μπήκαν λίγοι εγκαταστάθηκαν κοντά στον Αη-Γιώργη, τους έδωξαν». Την ίδια θέση εκφράζει και ο Μακρόρας, «Η Μαλακοπή», σ. 418, που υποστηρίζει ότι τα πρώτα τουρκικά χωριά στην περιοχή χτίστηκαν κατά το 18ο αιώνα, για να ερμηνεύσει τη διατήρηση των ελληνικών ιδιωμάτων.

30. Ο Πρόδρομος Ξενίδης (Γεννήθηκε το 1863 στην Αξό Καππαδοκίας. Κάτοικος Αξού Γιαννιτών) αναφέρει: «40, 60 χρόνια πριν γεννηθώ, υπήρχαν Τούρκοι. Λίγα ήταν τα χριστιανικά σπίτια στη Νάξο», βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Β': Ίδρυση / Σεπτέμβριος 1953. Πρβλ. και μαρτυρία Δ. Μισαηλίδη: «Άλλοτε ήταν μόνο Τούρκοι στην Αξό. Ήρθαν κάποτε 17 οικογένειες Χριστιανών και εγκαταστάθηκαν εκεί. Πότε; Δεν ξέρουμε», βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Β': Ίδρυση / 21-1-1958.

31. Βλ. μαρτυρίες Πρ. Σαββαΐδη, *ΛΙΠΕ* (ΜΑ 161), Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1, Ι. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 8, Κ. Κόρσαββα, ΠΑΑΚ Α 6.

32. Μετά την ήττα των Βυζαντινών στο Ματζικέρτ το 1071 από τους Σελτζούκους Τούρκους η Καππαδοκία μεταβλήθηκε για αιώνες σε θέατρο αλληπάλληλων συγκρούσεων. Οι κάτοικοί της αντιμετώπισαν, ιδιαίτερα από τα τουρκομανικά φύλα, διώξεις, ληλασίες, σφαγές· πολλοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, ενώ άλλοι εξισλαμίστηκαν ή αφομοιώθηκαν με επιγαμίες. Η σχετική ηρεμία που επήλθε στην περιοχή από τα τέλη του 15ου αιώνα με την εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας, και για έναν περίπου αιώνα, διαταράχθηκε με την επανάσταση των Τζελαλί (Djalali) το 1590-1620 με αποτέλεσμα οι διώξεις και οι εξισλαμισμοί να ενταθούν για τους δύο επόμενους αιώνες, βλ. Βιγυονίς, *Η παρακμή*, σ. 105-244. Για πιο συνοπτικές πληροφορίες βλ. και Μπαλλιάν, «Η Καππαδοκία», σ. 30-31. Πρβλ. Jennings, «The Population», σ. 157-160. Για την επανάσταση των Τζελαλί, βλ. και W. J. Griswold, «Djalali», *The Encyclopaedia of Islam*², Supplement fasc. 3-4, σ. 338-339.

33. Τα κερέρια ή κελλέρια, βρίσκονταν κάτω από τα παλιά σπίτια και τα αλώνια τους, στο κέντρο του χωριού. Αποτελούσαν ολόκληρη πολιτεία και, καθώς ήταν συνεχόμενα,

ερείπια οικισμών γύρω από την Αξό. Πολλά από τα τοπωνύμια που διατηρήθηκαν ως την ανταλλαγή αποδεικνύουν ότι πρόκειται για χωριά, χριστιανικά ως επί το πλείστον, που είχαν εγκαταλειφθεί ή καταστραφεί από επιδρομές³⁴. Επίσης, αναφέρονται οικογένειες Αξενών που έλκουν την καταγωγή τους από γειτονικά τουρκικά χωριά, τα οποία φαίνεται ότι ήταν ελληνικά και στην πορεία των αιώνων εξισλαμίστηκαν³⁵. Καθώς οι πληροφορίες είναι αλληλοσυγκρουόμενες, δεν είναι εύκολο να καταλήξει κανείς σε ένα ασφαλές συμπέρασμα. Ενδείξεις που συναινούν στην παρουσία Τούρκων στην Αξό αποτελούν η ύπαρξη ερειπίων από τζαμί, οι επιτύμβιες πλάκες τουρκικών νεκροταφείων και τα, τουρκικής προέλευσης, βαφτιστικά ονόματα³⁶. Οι πληροφορητές συγκλίνουν στο ότι

μπορούσε να φτάσει κανείς υπογείως από τη μια άκρη του χωριού στην άλλη. Περιγραφή τους, βλ. στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τ. 1, σ. 30-35. Σήμερα, τα κερέρια της Αξού είναι κατεστραμμένα, βλ. μαρτυρία Προδρόμου Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 4 / 1-7-2004 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτών το 1938 από γονείς Αξενούς. Η γυναίκα του κατάγεται από τα Φάρασα της Καππαδοκίας. Ιδιοκτήτης τριαξονικών φορητών. Κάτοικος Γιαννιτών. Το 1970 είχε οργανώσει ταξίδι στην Καππαδοκία στο οποίο συμμετείχαν 30 Αξενοί από την Αξό Γιαννιτών και από την Κρήτη). Πρβλ. και αυτοψία της γράφουσας (επίσκεψη στην Αξό Καππαδοκίας το Μάιο του 2005). Καταφύγια υπήρχαν και σε άλλα χωριά της Καππαδοκίας, στη Μαλακοπή, βλ. Μακρόα, «Η Μαλακοπή», σ. 419, στα Σύλλατα, βλ. Σάββα Β. Χωλοπούλου, «Μονογραφική ιστορία Ζήλης ή Σύλατας», *Ξενοφάνης*, 2 (1904-1905), σ. 95-96, στο Μισί, βλ. Κωστάκη, *Το Μισί*, σ. 150-154, στην Καρβάλη, βλ. Ελένης Καρατζά, *Καππαδοκία. Ο τελευταίος ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι – Γκέλβερι (Καρβάλης)*, Αθήνα 1985, σ. 160-161.

34. Κάποια από τα τοπωνύμια αυτά είναι ελληνικά, όπως Ναλκουρή και Μασκαντό στη Ζάναπα, που ο Κύριλλος την αναφέρει ως τουρκικό χωριό το 1815, υπήρχαν τα ερείπια εκκλησίας. Συστηματική παρουσίαση των τοπωνυμίων της περιοχής και εικασίες για τους παλαιότερους οικισμούς της, βλ. στον Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, τ. 1, σ. 45-54. Ο ίδιος υπολογίζει ότι οι οικισμοί αυτοί εγκαταλήφθηκαν στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, βλ. στον ίδιο, *ό.π.*, σ. 54.

35. Πρόκειται για την οικογένεια του Ζαχαρία Ζαχαριάδη (Γεννήθηκε το 1870 στην Αξό Καππαδοκίας. Ήταν μαγγανατζής και έμπορος. Διετέλεσε και μουχτάρης. Προωστάτησε στην εγκατάσταση στην Αξό Γιαννιτών, της οποίας ήταν κάτοικος). Ο ίδιος αναφέρει ότι μάλλον καταγόταν από χριστιανική οικογένεια του εκτουρκισμένου γειτονικού χωριού Αντρουλός (Αντραβασού), βλ. μαρτυρία Ζαχαρία Ζαχαριάδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών» / Σεπτέμβριος 1953. Ο πληροφορητής Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος από τον Πόρο (Μπόρο), που έκανε οκτώ χρόνια δάσκαλος στην Αξό στις αρχές του 20ού αιώνα (μεταξύ 1908-1912), υποστηρίζει ότι το Αντρουλός και τα Τριβούνια ήταν χριστιανικά χωριά. Αναφέρει ότι η οικογένεια Τουμάν της Αξού καταγόταν επίσης από το Αντρουλός, βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Γ': Τοπική Ιστορία / 1957. Άλλα τρία γεγονότα αναφέρει και ο Α. Χατζήμπαλης στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, τ. 2, σ. 358-359.

36. Από μαρτυρία του Α. Χατζήμπαλη, στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 351. Για τα τουρκικά ονόματα στην Καππαδοκία, βλ. και Φώτη Δ. Αποστολοπούλου – Ερμούλαου Ανδρεάδη, «Τα βαφτιστικά ονόματα ανδρών και γυναικών της Καππαδοκίας», *Δ.Κ.Μ.Σ.*, 1 (1977), σ. 94.

οι Τούρκοι εκδιώχθηκαν, παραθέτοντας διαφορετικές παραδόσεις³⁷. Πάντως, η συνύπαρξη με τους Τούρκους αντανakλάται και στο γλωσσικό ιδίωμα της Αξού που παρουσιάζει πολύ ισχυρή επίδραση από την τουρκική³⁸.

Ο πρώτος που παρέχει πληροφορίες για την Αξό είναι ο Πατριάρχης Κύριλλος στις αρχές του 19ου αιώνα. Αναφέρει ότι το χωριό είναι χριστιανικό και αποτελείται από 200 σπίτια³⁹. Για την ίδια χρονική περίοδο σύμφωνα με δεδομένα του Μητροπολίτη Παϊσίου, που περιόδευσε στην επαρχία Ικονίου το 1814, αναφέρονται 130 σπίτια⁴⁰. Ο Ρίζος στα 1856 ανεβάζει τον αριθμό των σπιτιών σε 300, επισημαίνοντας για πρώτη φορά ότι οι κάτοικοί του είναι Ελληνόφωνοι⁴¹. Αν και τα δημογραφικά στοιχεία που παρέχει είναι επισφαλής, καθώς ο Ρίζος σε μεγάλο βαθμό αντιγράφει τον Κύριλλο και ίσως να μην είχε άμεση εποπτεία, πρέπει πράγματι να αυξήθηκε ο αριθμός των κατοίκων⁴². Οι μεταρρυθμίσεις οι οποίες εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο του Τανζιμάτ (Tanzimat), 1839-1871⁴³,

37. Βλ. μαρτυρίες Α. Χατζήμπαλη, στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 351, και Δ. Μισαηλίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', κεφ. Β': Ίδρυση. Δε στάθηκε δυνατό να διασταυρωθούν οι πληροφορίες του Χρήστου Λελίδη από το Μισί και του Λουκά Μωυσίδη από το Τσαρικλί ότι η Αξό ήταν αποικία των Μισσιτών, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Γ': Τοπική ιστορία.

38. Ανήκει στην ομάδα των καππαδοκικών ιδιωμάτων που αντικατέστησαν το δ από d και έχασαν τη διάκριση του γραμματικού γένους του άρθρου των ονομάτων, χρησιμοποιώντας και στα τρία γένη το ουδέτερο άρθρο «το». Βλ. Ν. Π. Ανδριώτη, «Πρόλογος» στον Μαυροχαλυβίδη και Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό*, σ. XIV.

39. Βλ. Κυριλλίου, *Ιστορική*, σ. 20.

40. Η πληροφορία αναδημοσιεύεται από τον Ι. Η. Κάλφογλους, *Το εν τη κόμη Ζινδξίδερε ευρισκόμενον μοναστήρι Ιωάννου Προδρόμου ή η μονή Φλαβιανών*, ελλην. μετάφρ. από τα καρμανλίδικα για το Κ.Μ.Σ. Χρήστου Τουργούτη και Γεωργίου Μαυροχαλυβίδη, αδημοσιεύτη, *χ.χ.*, σ. 95 (τιτλ. πρωτ. *Ζινδξίδερε καργεσινδέ πουλοννάν Ιωάννης Προδρόμος Μοναστηρί γιαχόδ Μονή Φλαβιανών*, Κωνσταντινούπολη 1898).

41. Ρίζος, *Καππαδοκικά*, σ. 98-99.

42. Ο Μαυροχαλυβίδης, *Η Αξό*, τ. 1, σ. 7 και 73 αναφέρει ότι, με βάση τον αριθμό των παλιών σπιτιών, τα οποία υπολογίζει σε 400 περίπου, κατοικούσαν στο χωριό 600 οικογένειες στα μέσα του 19ου αιώνα. Άλλος πληροφορητής αναφέρει ότι τα παλιά σπίτια, που ήταν κολημένα γύρω από το χάνι στο κέντρο του χωριού, ήταν 500-600, βλ. μαρτυρία Γεωργίου Τζήτα (Γεννήθηκε στην Αξό Καππαδοκίας το 1900. Κάτοικος Αξού Γιαννιτών. Γεωργός), Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', Κεφ. Ζ': Τοπωνύμια / Καλοκαίρι 1953. Αν υπολογίσουμε ότι, κατά μέσο όρο κάθε οικογένεια είχε πέντε μέλη, ανεβάζουν τους κατοίκους σε 3000, πληθυσμό υπερβολικό για την εποχή.

43. Γενικά για το Τανζιμάτ, βλ. Erik Jan Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, ελλην. μετάφρ. Βαγγέλης Κεχριώτης, επιστ. επιμ. Σωκράτης Πετμεζάς, Αθήνα 2004, σ. 98-100 και 105-117 (τιτλ. πρωτ. *Turkey. A Modern History*, London 1993). Πρβλ. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Μόντρεαλ 1964, σ. 144-154. Βλ. και Paul Dumont, «La

και σχετιζόνταν με τη θέση των Χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσαν ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα και συνέβαλαν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας και στην αύξηση του πληθυσμού τους. Η αλλαγή αυτή αποτυπώνεται και στις τουρκικές απογραφές πληθυσμού του 19ου αιώνα, στη διάρκεια του οποίου καταγράφεται σταθερή αύξηση του μη μουσουλμανικού πληθυσμού της Αυτοκρατορίας⁴⁴.

Πράγματι, η πλειοψηφία των μελετών που δημοσιεύονται στα τέλη του 19ου αιώνα αναφέρουν μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση και στην Αξό. Αν και δεν αποτελούν αξιόπιστες πηγές, καθώς εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους, αντανακλούν ωστόσο τη βελτίωση του επιπέδου ζωής των κατοίκων του χωριού την περίοδο αυτή. Ενδεικτικά, ο Κάλφογλους αναφέρει 300 σπίτια το 1892⁴⁵, ενώ ο Λεβίδης 450 σπίτια το 1899⁴⁶. Ο Φαρασόπουλος⁴⁷ και ο Σαραντίδης⁴⁸ αναφέρουν 4.500 κατοίκους το 1895 και 1899, αντίστοιχα· ο Ιωαννίδης το 1896 ανεβάζει τον αριθμό των κατοίκων σε 5.000⁴⁹.

Και τα στοιχεία που δημοσιεύονται στις αρχές του 20ού αιώνα, παρόλες τις αποκλίσεις, επιβεβαιώνουν την αύξηση του πληθυσμού. Το 1905 στον «Πίνακα στατιστικής της θρησκευτικής και εκπαιδευτικής καταστάσεως των ομογενών εν Μικρά Ασία κοινοτήτων» του «Ξενοφάνη» καταγράφονται 4.000 άτομα⁵⁰. Το 1906-1907 ο Μακρόας αναφέρει ότι στην Αξό κατοικούσαν 680 οικογένειες⁵¹. Το 1911, στη δεύτερη επίσκεψή του στην Αξό, ο Dawkins αναφέρει ότι κατοικείται από 3.000 ή και περισσότερα άτομα⁵². Το 1916 ο υποπρόξενος

répériode de Tanzimat (1839-1878)», *Histoire de l' Empire Ottoman*, επιμ. Robert Mantran, Παρίσι 1989, σ. 459-522.

44. O Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press 1985, σ. 11, υποστηρίζει ότι μετά το 1830 ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός της αυτοκρατορίας αυξανόταν κατά 2% ετησίως.

45. Βλ. Κάλφογλους, τα στοιχεία του οποίου αναδημοσιεύονται από το Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 42.

46. Βλ. Λεβίδη, *Αι εν μονολιθίοις*, σ. 171.

47. Βλ. Φαρασοπούλου, *Τα Σύλλατα*, σ. 77.

48. Βλ. Σαραντίδη, *Η Σινασός*, σ. 126.

49. Βλ. Ιωάννη Ιωαννίδη, *Οι Μητροπολίτες Καισαρείας και διάφορες πληροφορίες*, ελλην. μετάφρ. από τα καρμανλίδικα Χρήστου Χρηστίδη, αδημοσίευτη, σ. 99 (τιτλ. πρωτ. *Μητροπολιτλερί βε μααλουμάτη μοντενεβία*, Κωνσταντινούπολη 1896).

50. Βλ. «Πίνακας», σ. 46-47. Είναι πολύ πιθανό και τα στοιχεία του «Ξενοφάνη» να παρυσιάζουν διογκωμένο τον ελληνικό πληθυσμό των μικρασιατικών κοινοτήτων, καθώς οι στατιστικές του εξυπηρετούσαν πολιτικές σκοπιμότητες, βλ. Αναγνωστάκη – Μπαλλά, *Η Καππαδοκία*, σ. 44-45.

51. Βλ. Μακρόα, «Η Μαλακοπή», σ. 412.

52. Dawkins, *Modern Greek*, σ. 22.

Ικονίου αναφέρει 600 οικίες⁵³. τον ίδιο αριθμό οικογενειών αναφέρει και ο Κοντογιάννης το 1920⁵⁴. Ο πληροφορητής του Κ.Μ.Σ., Πρόδρομος Κοτσερίδης, που χρημάτισε χρόνια μουχτάρης (muhtar) στο μεσαίο μαχαλά, ανεβάζει τον πληθυσμό της Αξού σε 995 οικογένειες· 425 του πάνω μαχαλά, 230 του μεσαίου, 340 του κάτω. Ο Μαυροχαλυβίδης θεωρεί ότι ο αριθμός των σπιτιών δεν πρέπει να ξεπερνούσε τα 800 ή, το πολύ, τα 850. Βέβαια, διευκρινίζει ότι σε πολλά σπίτια συγκατοικούσαν συχνά δύο με τρεις οικογένειες, η οικογένεια του αρχηγού-πατέρα και των παντρεμένων γιων του⁵⁵.

Την πιο αξιόπιστη πηγή αποτελούν οι ονομαστικοί κατάλογοι που καταρτίστηκαν από τη ΜΥΕΑΠ Νίγδης το 1924 και βρίσκονται σήμερα στα αρχεία του Κ.Μ.Σ. Σύμφωνα με αυτούς από την Αξό ήρθαν στην Ελλάδα 1.112 οικογένειες, 3.687 άτομα⁵⁶. Όμως, είναι πιθανό σε αυτούς να συμπεριλαμβάνονταν οι 70 περίπου οικογένειες Αξενών που κατοικούσαν μόνιμα στο Ικόνιο και οι 10 που διέμεναν στο Καραμάν.

Παρόλες τις αποκλίσεις τα πληθυσμιακά στοιχεία είναι αποκαλυπτικά της μετεξέλιξης του χωριού από ένα μικρό οικισμό στις αρχές του 19ου αιώνα σε ένα από τα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής έναν αιώνα αργότερα. Στις αρχές του 20ού αιώνα η Αξός και το Μιστί ήταν τα μεγαλύτερα χωριά με χριστιανικό πληθυσμό στην Καππαδοκία⁵⁷.

2. Οικονομική οργάνωση – Κοινωνική εξέλιξη

Ως τα μέσα του 19ου αιώνα η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της Αξού ήταν γεωργοί και κατανέμονταν σε τρεις τάξεις: στους μεγάλους γαιοκτήμονες που κα-

53. «Η της Νάξου ή Αξού χωρίου προς νότον της Λήμινου εις απόστασιν μιας ώρας αμιγής ελληνόφωνος εντυχώς υπέρ τας εξακοσίας γεωργικάς αριθμούσα οικογενείας αλλά δυστυχώς εν βαρβαρότητι διατελούσας», Προξενική αναφορά για την Καππαδοκία, ΙΑΥΕ, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 1916. Β/59, δημοσιεύεται στις Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σ. 591.

54. Βλ. Κοντογιάννη, *Γεωγραφία*, σ.152. Τον ίδιο αριθμό αναφέρουν και οι Μ. Μαυροβελάκης – Α. Βακαλόπουλος, *Αι προσφυγικά εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 28.

55. Μαυροχαλυβίδης, *Η Αξός*, σ. 7.

56. Βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: Έξοδος. Πρβλ. μαρτυρίες που ανεβάζουν τον αριθμό των οικογενειών σε πάνω από 1.200, βλ. μαρτυρία Προδρόμου Ζαχαριάδη (Γεννήθηκε το 1904 στην Αξό Καππαδοκίας. Κάτοικος Αξού Γιαννιτσών. Γεωργός), Α.Κ.Μ.Σ., Καππαδοκία, Έξοδος / Περιφέρεια Νίγδης / Αξό, ΚΠ 26α / 18-4-1954. Ο Ελευθέριος Τσιμένογλου (Γεννήθηκε το 1873 στην Αξό Καππαδοκίας. Κάτοικος Πειραιά) αναφέρει 1.200-1.400 σπίτια, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών» / 13-4-1935. Ο Ι. Νεοκοσμίδης, ΠΑΑΚ Α 1, αναφέρει 2.000 σπίτια. Όλοι υπερέβαλλουν.

57. Βλ. Κωστάκη, *Το Μιστί*, σ. 16, παραπομπή 1.

τείχαν 30-40 στρέμματα ποτιστικά και άλλα τόσα ξερικά και αποτελούσαν το 20% του πληθυσμού, στους μικροϊδιοκτήτες γης που αποτελούσαν την πλειοψηφία των κατοίκων (60%) και κατείχαν 10-15 στρέμματα ποτιστικά και λίγα ξερικά και στους ακτήμονες που ανέρχονταν σε 20% του συνολικού πληθυσμού⁵⁸. Εκτός από τους μεγαλοϊδιοκτήτες γης, που ζούσαν ανεκτά⁵⁹, οι υπόλοιποι κάτοικοι αντιμετώπιζαν μεγάλες στερήσεις⁶⁰. Καλλιεργούσαν, κυρίως, σιτηρά⁶¹: παρήγαν σιτάρι, κριθάρι, ρόβι (για τα ζώα), σίκαλη, φακές, μπιζέλια, ρόκα και τοιμένι. Κήπους ή δέντρα που απαιτούσαν νερό δεν είχαν, καθώς η περιοχή ήταν άνυδρη⁶². Αρκετοί από τους κατοίκους εργάζονταν και ως μαγγανατζήδες στα ελληνικά⁶³ και τουρκικά χωριά, τέσσερις-πέντε μήνες το χρόνο, το χειμώνα. Ήταν δηλαδή ειδικοί στο χειρισμό ενός πρωτόγονου εργοστασίου παραγωγής σπορελαίου, του μάγγανου⁶⁴.

58. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 73. Πρβλ. Μαρία Ασβέστη, *Επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1980, σ. 109. Οι πιο πολλοί από τους μικροϊδιοκτήτες έδιναν τα χωράφια τους μισιακά στους μεγαλοκτηματίες: βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 78. Ο Δανυήλ Σαββίδης (Γεννήθηκε στην Αξό Καππαδοκίας το 1912. Κάτοικος Αξού Γιαννιτσών) αναφέρει ως τοιφατήδες (=παλιούς γεωργούς) όσους είχαν γη, τους προύχοντες και ως εσεκτζήδες (εσεκκι=γαϊδάρους, περιφρονημένους) όσους δεν είχαν. Βλ. μαρτυρία Δ. Σαββίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Β', Κεφ. ΣΤ': Οικονομία / Καλοκαίρι 1953). Εσεκτζήδες αποκαλούσαν στο Μιστί και όσους δεν είχαν ζευγάρι βοδιών για να οργώσουν, βλ. Κωστάκη, *ό.π.*, σ. 429.

59. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 73-78.

60. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 78-80.

61. Βλ. Ασβέστη, *ό.π.*, σ. 109.

62. «Η Αξό είναι ένα ξερό χωριό στον κάμπο. Δέντρα, κήπους, πρασινάδες δε βλέπεις», βλ. μαρτυρία Δ. Μισαηλίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', Κεφ. Δ': Δελτία με ποικίλο περιεχόμενο. Βλ. και Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, σ. 171.

63. Αξενοί και Φλογητιανοί δούλευαν τους μάγγανους στο Μιστί, βλ. Κωστάκη, *ό.π.*, σ. 122-124.

64. Οι κάτοικοι μερικιών χωριών της Καππαδοκίας φημιζονταν για κάποια συγκεκριμένη επαγγελματική ειδικότητα. Οι Αξενοί ήταν περίφημοι «μαγγαντζήδες». Παρήγαν ένα είδος σπορελαίου από λινάρι (εξερέκ ή ζειρέκ) ή ρόκα (μπεζίρ), ένα είδος καλαμποκιού, που ήταν ευρέως γνωστό ως μπεζιρόλαδο. Το χρησιμοποιούσαν για μαγείρεμα και ως φωτιστική ύλη για τα λυχνάρια, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 80-81 και 117. Πρβλ. Ασβέστη, *ό.π.*, σ. 110, 191-192. Βλ. και μαρτυρία Ιορδάνη Γενίτσαρη ΠΑΑΚ X 1 / 1-7-2003 και 7-9-2003 (Γεννήθηκε στην Αξό Καππαδοκίας το 1919. Η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Χρυσή Αλμωπίας. Αρχικά γεωργός, αργότερα είχε τυροκομείο και υλικά οικοδομών. Σήμερα κατοικεί στον Πειραιά Αττικής και τα καλοκαίρια στη Χρυσή): «Ο πατέρας και ο παππούς μου είχαν μάγγανο στο Ιντζέσου»· πρβλ. μαρτυρία Ι. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 8: «Ο μπαμπάς μου ήταν τεχνίτης μάγγανου – σε ποιο χωριό, ποια πόλη ήτανε, δεν ξέρω. Άλλοτε είχε βουβάλια, άλλοτε είχε γαϊδούρι και γυρνούσε το μάγγανο. Βγάζανε σουσαμόλαδο, εξερέκ. Το παρήγαγε ο μπαμπάς μου». Βλ. και μαρτυρία Ζ. Ζαχαριάδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών»: «Πηγαινοερχόμενοι ανάμεσα στα τουρκικά χωριά και στην Αξό,

Καθώς ο μάγγανος αποτελούσε στα τουρκοχώρια ιδιοκτησία του Τούρκου μπέη του χωριού και η αμοιβή σε είδος κάλυπτε συνήθως μόνο τις ανάγκες της οικογένειας του μαγγανατζή, το επάγγελμα αυτό δεν ήταν ως τα μέσα του 19ου αιώνα ιδιαίτερα επικερδές. Παρόλα αυτά αποτελούσε ένα πρόσθετο εισόδημα για πολλές οικογένειες. Επίσης, διασφάλιζε στους Αξενούς ελευθερία κινήσεων στην ευρύτερη περιοχή, αφού έχαιραν της προστασίας του Τούρκου μπέη⁶⁵.

Η αλλαγή άρχισε να συντελείται με την έκδοση του μεταρρυθμιστικού χάρτη, του Χαττ-ι Σερίφ του Γκιούλχανε (Hatt-i Şerif του Gülhane) το 1839, που εγγυόταν τη ζωή, την τιμή και την περιουσία όλων των πολιτών του κράτους και την ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων τους⁶⁶. Την περίοδο αυτήν πολλοί είτε απέκτησαν ιδιόκτητους μάγγανους σε άλλα χωριά της Καππαδοκίας είτε τους νοίκιασαν⁶⁷. Ταυτόχρονα, στο χώρο δίπλα στο μάγγανο, οι περισσότεροι διατηρούσαν και ένα μικρό εμπορικό-ψιλικάτζίδικο που κάλυπτε τις ανάγκες του χωριού και του οποίου την επιστασία είχε κάποιος συγγενής τους. Μια άλλη ομάδα Αξενών, μικροκαλλιεργητές και ακτήμονες που ασφυκτιούσαν οικονομικά, ακολουθώντας το παράδειγμα των μαγγανατζήδων, έγιναν καταρχήν γυρολόγοι στα ελληνικά⁶⁸ και τουρκικά χωριά⁶⁹ και, στη συνέχεια, εγκαταστάθηκαν μόνιμα

κάνοντας μάγγανο το χειμώνα»· μαρτυρία Δημήτρη Λαδόπουλου (Γεννήθηκε στα Ποτάμια (Ντερέκιοϊ) της Καππαδοκίας από πατέρα Αξενό): «Ο πατέρας μου ήταν Αξενός. Είχε λιοτριβί στο Γαράσαρ (Garasar), χωριό 14 χλμ. ΝΑ από τα Ποτάμια», Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Γ': Τοπική ιστορία / 22-9-1956· μαρτυρία Χρυσάνθης Νεοκοσμίδου, ΠΑΑΚ Α 13 / 9-10-2003 (Γεννήθηκε στην Αξό Γιαννιτσών. Κόρη του Ι. Νεοκοσμίδη. Νοικοκυρά. Κατοικεί στα Γιαννιτσά): «Ο παππούς μου, από τη μητέρα μου, είχαν εργοστάσιο, βγάζαν λάδια». Επίσης, ο παππούς του Μαυροχαλυβίδη είχε μάγγανο στο Ατλαντί (Atlantii), 18 ώρες βόρεια του Ικονίου (Κόννα), βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 93. Για τη διαδικασία παραγωγής του λινόλαδου στην Καππαδοκία, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 117-130· πρβλ. Ι. Ι. Κεσίσογλου, «Το λινόλαδο. Η διαδικασία παραγωγής του στην Καππαδοκία», *Δ.Κ.Μ.Σ.*, 1 (1977), σ. 289-297.

65. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 81.

66. Βλ. Zurcher, *Σύγχρονη*, σ. 98-100. Πρβλ. Dumont, «La période», σ. 497.

67. Ο Μαυροχαλυβίδης αναφέρει ότι, σε σύνολο 75 μαγγάνων που βρισκόνταν σε 58 πόλεις και χωριά της ευρύτερης περιοχής της Καππαδοκίας, τους 56 τους δούλευαν Αξενοί. Οκτώ τουλάχιστον αποτελούσαν ιδιοκτησία Αξενών. Επίσης, ενδιαφέρον είναι ότι η Αξός και τα Φλοϊτά είχαν από πέντε μάγγανους. Τόσο πολλοί υπήρχαν μόνο στο Ικόνιο, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 131-132.

68. Ένα από τα ελληνικά χωριά ήταν το Μιστί: «[...] ερχόταν ο Σεραφεΐμ Γιώργης από την Αξό. Φόρτωνε το εμπόρευμα στο γαϊδουράκι του, νοίκιαζε ένα δωμάτιο κ' έμενε κάποτε στο χωριό μήνες ολόκληρους. Έβαφε νήματα και υφάσματα, κ' έπαιρνε για πληρωμή αυγά, σικάλη, χρήματα, ό,τι του έδιναν», βλ. Κωστάκη, *Το Μιστί*, σ. 431.

69. Τους αποκαλούσαν γιαβατζήδες (αποδήμους) και εσεκτζήδες (γαϊδουράρηδες), γιατί αυτοί ασχολήθηκαν πρώτοι με το εμπόριο, χρησιμοποιώντας γαϊδουρία, βλ. Μαυροχαλυβίδη,

ως μικρέμποροι σε κάποιο χωριό, φροντίζοντας να αποκτήσουν την προστασία του Τούρκου μπέη⁷⁰. Αυτή ήταν και η αρχή της ενασχόλησης της πλειοψηφίας των Αξενών με το εμπόριο, που τοποθετείται περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα. Στοιχεία που επιβεβαιώνουν το τέλος της εσωστρέφειας των Αξενών είναι η ανακαίνιση της εκκλησίας της Αγίας Μακρίνας το 1843 (Χάρτης 5) και η εξασφάλιση νερού για το πότισμα των χωραφιών τους, και τα δύο με σουλτανικά φιρμάνια⁷¹.

Η τάση για εξεύρεση επαγγελματικής διεξόδου εκτός του χωριού ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά τη δημοσίευση του Χάττ-ι Χουμαγιούν (Hatt-i Hümayun) το 1856. Η παραχώρηση ελευθεριών και οι εξαγγελίες για ισότητα και ευημερία όλων των υπηκόων της Αυτοκρατορίας ενθάρρυναν τις συναλλαγές με τους Τούρκους και ώθησαν περισσότερα άτομα στο εμπόριο. Οι Αξενοί έμποροι, εκμεταλλευόμενοι τη δυσκολία μεταφοράς των προϊόντων και την ευπιστία των Τούρκων χωρικών⁷², αγόραζαν τα προϊόντα που παράγονταν στα τουρκικά χωριά σε χαμηλές τιμές με αντάλλαγμα είδη πρώτης ανάγκης⁷³. Είναι ενδεικτικό ότι όλοι οι

Η Αξό, σ. 85. Πρβλ. και μαρτυρία Δ. Σαββίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Β', Κεφ. Στ': Οικονομία.

70. «Στην αρχή έφευγαν μόνο οι μαγγανατζήδες, γιατί υπήρχε φόβος. Αυτούς τους προστάτευαν οι Τούρκοι. Μετά (έφευγαν) οι ψιλικατζήδες», βλ. μαρτυρία Πρ. Ξενίδη, Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Β', Κεφ. Στ': Οικονομία. Πρβλ. μαρτυρία Πρ. Σαββαΐδη, *ΙΠΠΕ* (ΜΑ 161): «Πήγαιναν σε ένα τουρκοχώρι, άνοιγαν ένα μαπακάικο και εκμεταλλεύονταν ένα χωριό. Ένας γκισούρης εκμεταλλεύονταν όλους τους Τουρκαλάδες» βλ. και Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 85. Ο Α. Χατζήμαλης μαζί με τον πατέρα του είχε εμπορικό στο τουρκικό χωριό Σαράι Ινί (Saray İni), στον ίδιο, *ό.π.*, σ. 98. Ο Ανέστης Μπλεμπλής (Γεννήθηκε το 1900 στην Αξό της Καππαδοκίας. Παντρεμένος με Αξενή. Κάτοικος Αξού Γιαννισών. Γεωργός και καφετζής) ήταν από 13 χρόνων και για 7 χρόνια μπακάλης στο Τσαρντάχ (Çardak), τουρκικό χωριό μεταξύ Άκσεραϊ και Κοτσεσάρ (Kocesar), Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών» / 18-12-1954. Ο Βασίλειος Τεμπεκίδης (Γεννήθηκε το 1900 στην Αξό της Καππαδοκίας. Παντρεμένος με Αξενή. Κάτοικος Αξού Γιαννισών. Γεωργός) έφυγε από το χωριό 18 χρόνων και εγκαταστάθηκε στο Ακσέλ (Akşel), τουρκικό χωριό μεταξύ Άκσεραϊ – Ικονίου, βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών» / 18-12-1954. Ο Γρηγόρης Χοτζαμανίδης (Γεννήθηκε το 1878 στην Αξό της Καππαδοκίας. Παντρεμένος με Αξενή. Κάτοικος Αξού Γιαννισών. Γεωργός) ήταν έμπορος στο Μερκεζ (Merkez), βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών» / Σεπτέμβριος 1953.

71. Λεπτομέρειες για την ανακαίνιση του ναού της Αγίας Μακρίνας βλ. στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 12-20. Το φιρμάνι είναι κατατεθειμένο στο Κ.Μ.Σ. Οι Αξενοί είχαν επιτύχει τη έκδοση φιρμανιού, πιθανά επί Αμπδούλ Μετζίτ (Abdul Medjid I) (1839-1861), με το οποίο εξασφάλιζαν νερό για να ποτίσουν τα χωράφια τους μεταξύ 1-15 Μαΐου κάθε χρόνο, βλ. μαρτυρία του δάσκαλου Κων. Παπαδόπουλου στον Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 180-181.

72. Για τις αιτίες της εκμετάλλευσης, βλ. Καρατζά, *Καππαδοκία*, σ. 199-200.

73. Αγόραζαν από τους Τούρκους σάρι, τιφτίκ (τα μαλλιά από τα ζώα), δέρματα, τυρί, βούτυρο, καθώς πολλοί Τούρκοι ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, ενασχόληση που συν-

πληροφορητές αναφέρουν έναν τουλάχιστο συγγενή από το άμεσο οικογενειακό τους περιβάλλον που ήταν έμπορος⁷⁴. Οι περισσότεροι από τους εμπόρους ήταν μεταπράτες⁷⁵: κάποιιοι, εκτελούσαν και μεταφορές με κάρα⁷⁶. Ένα μικρό ποσοστό από αυτούς έγιναν μεγάλεμποροι⁷⁷. Η ευημερία αυτή αντανακλάται τόσο στην αναβάθμιση της ζωής των κατοίκων όσο και στην αναμόρφωση του χωριού. Οι γυναίκες των εμπόρων άρχισαν να αποκτούν καλύτερα ρούχα και κοσμήματα. Επίσης, στην Αξό χτίστηκαν πολλά νέα σπίτια και άνοιξαν 10-15 καταστήματα, παντοπωλεία, ψιλικατζιδικα και εμπορικά που εξυπηρετούσαν και πολλά γειτονικά, τουρκικά κυρίως, χωριά⁷⁸. Στο κέντρο του χωριού την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα χτίστηκε το νέο χάνι και το σχολείο και συγκεντρώθηκαν εκεί τα εμπορικά. Μερικά από αυτά το βράδυ λειτουργούσαν ως καφενεία και ταβέρνες⁷⁹.

δέεται με την τουρκομανική νομαδική τους καταγωγή· βλ. Μαυροχαλυβίδη, *Η Αξό*, σ. 85-86. Πρβλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1: «Τι τους πλούσαν; Απ' όλα. Αλλά προπαντός υφάσματα. Είχε εργοστάσια και τα αγόραζαν».

74. «Το εμπόριο όλο ήταν οι δικοί μας. Στο κάθε χωριό είχαμε και έναν έμπορα», βλ. μαρτυρία Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1. «Όλοι κοιτούσαν να φύγουν και να γίνουν έμποροι ή άνοιγαν μπακάλιο σε τουρκικό χωριό», βλ. μαρτυρία Πρ. Σαββαΐδη, *ΛΙΠΕ* (ΜΑ 161). Ο Πρ. Θωμαΐδης, ΠΑΑΚ Α 4, αναφέρει: «Οι δικοί μας ήταν πολύ καλά, αλλά οι περισσότεροι ασχολούνταν με το εμπόριο. Ο Εφαρμοστής, ο Απόστολος Σαββίδης, ο Λαμπριδής[...], αυτοί κινούσαν το εμπόριο. Πήγαιναν μέχρι το Ικόνιο, τη Νίγντε».

75. Ο Α. Διονυσιάδης εμπορευόταν 9 μήνες το χρόνο στα τουρκικά χωριά της Άγκυρας, του Άκσεραϊ, της Ζαϊμάνας (Zaymana). Ο Ζ. Ζαχαριάδης πηγαίνοερχόταν ανάμεσα στα τουρκικά χωριά του Άκσεραϊ, κάνοντας μάγγανο το χειμώνα και εμπόριο μαλλιών (τιφτίκ) την άνοιξη. Ο Α. Χατζήμπαλης έφυγε οκτώ χρόνων για το Ικόνιο. Ήταν έμπορος 42 χρόνια (καβαλάρης κατά την έκφρασή του). Εμπορευόταν σιτηρά, μαλλιά, αφιόνια, πρόβατα, αρνιά, δέρματα ζώων, τυριά, βούτυρα, βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207: «Βιογραφικά σημειώματα πληροφορητών». Ο πατέρας του Πρ. Σαββαΐδη, *ΛΙΠΕ* (ΜΑ 161) εμπορευόταν σιτάρια. Ο πατέρας αλλά και όλοι οι συγγενείς του Πρ. Αρνάκη, *ΛΙΠΕ* (ΜΑ 176) ήταν εμπορευόμενοι στο Άκσεραϊ. Τροφοδοτούσαν 14 χωριά. Ο πατέρας του Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1, ασχολούνταν με τη γεωργία, αλλά έκανε και εμπόριο με το Ικόνιο.

76. Ο Δ. Μισαηλίδης έκανε αγώγια από τη Μαλακοπή στο Έρεγλι, από το Έρεγλι στο Άκσεραϊ, από το Άκσεραϊ στο Ικόνιο, βλ. Α.Κ.Μ.Σ., Φάκελος Αξό, ΚΠ 207, Μέρος Α', Κεφ. Δ': Δελτία με ποικίλο περιεχόμενο. Πρβλ. μαρτυρία Ι. Γενίτσαρη, ΠΑΑΚ Χ 1: «Ο πατέρας μου είχε κάρο με άλογα. Έκανε μεταφορές». Βλ. και μαρτυρία Ι. Νεοκοσιμίδη, ΠΑΑΚ Α 1: «Οι Αξενοί μέχρι την Κωνσταντινούπολη κατέβαιναν αγώι».

77. Ένας από αυτούς ήταν ο Εφαρμοστής, βλ. μαρτυρία Πρ. Θωμαΐδη, ΠΑΑΚ Α 4.

78. Η αγορά της Αξού εξυπηρετούσε τα Τριβούνια, την Αντραβασό, το Αλάι, το Μπάγλαμα, τη Μουρταντό, τα Τζίναρα, το Κουμυρτζήγες, γειτονικά τουρκικά χωριά που δεν είχαν καταστήματα, βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 133.

79. Βλ. Μαυροχαλυβίδη, *ό.π.*, σ. 87-88 και 132-133. Οι ιδιοκτήτες των καταστημάτων ήταν έμποροι που αποφάσισαν να επιστρέψουν και να εγκατασταθούν στο χωριό, στου ίδιου, *ό.π.*,